

Milena Bykowska

Polska Baza Genetyczna Ofiar Totalitaryzmów, Szczecin

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN

Z myślą o powrocie do kraju. Działalność przerzutowa rotmistrza Antoniego Landowskiego na rzecz żołnierzy PSZ i Rządu RP na Uchodźstwie

Zarys treści: Artykuł analizuje proces przerzutu rodzin zdemobilizowanych żołnierzy PSZ na Zachodzie oraz osób związanych z emigracją polityczną i kurierów Rządu RP na Uchodźstwie w oparciu o grupy funkcjonujące na terenie zachodniopomorskiego odcinka linii granicznej oddzielającej polską i niemiecką strefę okupacyjną. Tworzone przez oficerów 2 Korpusu Polskiego drogi nielegalnej emigracji były koordynowane przez filię polskiego ośrodka wywiadowczego w Meppen o krypt. „Biuro Planowania”.

Słowa kluczowe: nielegalna emigracja, kanały, przerzut, Pomorze Zachodnie, granica, wywiad, 2 Korpus Polski

Keywords: illegal emigration, channels, transfer, Western Pomerania, frontiers, intelligence, Polish Second Corps

Zakończenie w kwietniu 1945 r. działań bojowych na terenie Włoch skomplikowało i tak trudną sytuację polityczną żołnierzy 2 Korpusu Polskiego biorących udział w marszu wojsk alianckich na północ Półwyspu Apenińskiego. Sowiecka dominacja wojskowa na terenie Polski uniemożliwiała im powrót do kraju, gdzie ich los był z góry przesądzony. Z kolei działania zachodnich sojuszników borykających się po zakończeniu II wojny światowej z problemami ekonomicznymi oraz demobilizacją własnych sił zbrojnych budziły poważne wątpliwości co do przyszłości Polaków na obczyźnie. Wrażenie wyobcowania zostało spotęgowane brytyjskim rozkazem z 17 lipca 1945 r. wprowadzającym zakaz dalszego rozrostu liczebnego 2 KP, który zdecydował o powrocie do kraju części żołnierzy, pomimo grożącego im tam niebezpieczeństwa. Większość 2 KP wyraziła wolę pozostania

na emigracji, licząc na rychłą możliwość sprowadzenia swoich bliskich, by po latach rozłąki stworzyć rodzinne domy. W tym celu zaczęto wykorzystywać kanały przerzutowe służące nielegalnej emigracji politycznej¹.

Przerzutom rodzin pozostawionych w kraju przez żołnierzy PSZ na Zachodzie zajął się powstały w Ankonie na przełomie 1944 i 1945 r. polski ośrodek wywiadowczy. Z powodu ewakuacji 2 KP z Włoch do Wielkiej Brytanii, w okresie od lipca do listopada 1946 r. przeniósł on swoje placówki do innych krajów europejskich. Ośrodek położony w Ingostadt (amerykańska strefa okupacyjna Niemiec) zajmował się przerzutom emigracyjnych emisariuszy na południowym odcinku polskiego pasa granicznego (przez Czechosłowację). Z kolei zachodnia linia graniczna została zdominowana przez siatkę przerzutową powstałą z inicjatywy placówki wywiadowczej w Meppen (brytyjska strefa okupacyjna). Podzielono ją na dwa odcinki – dolnośląski i zachodniopomorski – które, kierowane przez jednego oficera przedwojennej „Dwójki”, działały niezależnie od siebie².

Artykuł podejmuje analizę procesu przerzutów rodzin zdemobilizowanych żołnierzy PSZ oraz osób związanych z środowiskiem politycznym na emigracji (m.in. działaczy PSL) w oparciu o grupy funkcjonujące na terenie Szczecina, tworzące główny kanał przerzutowy polskiego ośrodka wywiadowczego zlokalizowanego w brytyjskiej strefie okupacyjnej Niemiec. Rolę odcinka zachodniopomorskiego jako głównego zaplecza nielegalnej emigracji zdeterminowały czynniki geograficzne, tj. położenie Szczecina i jego bliskie sąsiedztwo z linią graniczną. Brak naturalnych barier pomiędzy dwoma państwami umożliwiał przekraczanie granicy drogą lądową. Na nielegalne emigracje pozwalała również nieszczelność polskiej linii granicznej. Działania mające na celu ograniczenie ruchu emigracyjnego na

¹ A. Friszke, *Życie polityczne emigracji*, Warszawa 1999, s. 37–52; A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Repatriacja żołnierzy PSZ na Zachodzie w rozmowach TRJN z władzami brytyjskimi (1945–1949). Wybór dokumentów*, Warszawa 2013, s. 9–77; K. Sword, „Ich przyszłość nie będzie pomyslna”. Stanowisko władz brytyjskich w sprawie „opornych” w PSZ na Zachodzie, 1946–1949, „Dzieje Najnowsze” 1991, nr 2, s. 29–47; J. Wróbel, *Na rozdrożu historii. Repatriacja obywateli polskich z Zachodu w latach 1945–1949*, Łódź 2009, s. 255–372; idem, *Działania Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego przeciwko repatriantom z Zachodu w latach 1945–1953*, w: *Aparat bezpieczeństwa wobec emigracji politycznej i Polonii*, red. R. Terlecki, Warszawa 2005, s. 185–240; szerzej zob.: S. Artymowski, *Repatriacja żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych z Europy Zachodniej do Polski w latach 1945–1948*, Poznań 2012; Y. Hrybouski, *Losy żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie po powrocie na Białoruś*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 197 (2003), nr 2, s. 107–120; M. Nurek, *Gorycz zwycięstwa. Los PSZ na Zachodzie po II wojnie światowej 1945–1949*, Gdańsk 2009; J.A. Radomski, *Demobilizacja PSZ na Zachodzie w latach 1945–1951*, Kraków 2009.

² A. Kozicki, *Ośrodek wywiadu II Oddziału Sztabu Głównego Polskich Sił Zbrojnych pod krypt. „Biuro Planowania” w świetle materiałów Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego*, w: *Polski wywiad wojskowy 1918–1945*, red. P. Kołakowski, A. Peplowski, Toruń 2006, s. 586–587; P. Pleskot, *Szpiedzy na emigracji. „Szpiegowska” działalność polskiej emigracji w oczach kontrwywiadu MBP (1945–1954)*, w: *Tajny oręż czy ofiary zimnej wojny? Emigracje polityczne z Europy Środkowej i Wschodniej*, red. S. Łukasiewicz, Lublin 2010, s. 150–151.

zachodnim odcinku rozpoczęto w lutym 1947 r., wraz ze zbliżającymi się wyborami do Sejmu Ustawodawczego. Pomimo zaangażowania w nie aparatu bezpieczeństwa, proces miał charakter cykliczny, dlatego środowiskom związanym z emigracją polityczną udawało się skutecznie przenikać przez granicę do końca lat czterdziestych³.

Rozpoczęte po zakończeniu II wojny światowej nielegalne emigracje obywateli polskich stały się tematyką podejmowaną w publikacjach naukowych, ale zagadnienie struktur odpowiedzialnych za organizację zaplecza emigracyjnego oraz proces ucieczki nie cieszyły się zainteresowaniem historyków. Niektórzy badacze zajmujący się łącznością między krajem a emigracją polityczną, tj. Jolanta Mysiakowska-Muszyńska, Wojciech Frazik i Jan Żaryn, zasygnalizowali istnienie na zachodniopomorskim odcinku granicznym grup odpowiedzialnych za organizację nielegalnych ucieczek osób związanych z rządem RP na obczyźnie i jego siłami zbrojnymi. Nazwiska organizatorów przerzutów w Szczecinie przytoczył analizujący proces nielegalnych przekroczeń granicy Marcin Stefaniak, a Radosław Ptasiński scharakteryzował sylwetkę jednego z twórców grup na podstawie artykułów, które ukazały się na łamach ówczesnej prasy regionalnej. Większość badaczy nie powiązała faktu istnienia tych kanałów z działalnością filii polskiego ośrodka wywiadowczego w Meppen, opisaną przez Aleksandra Kozickiego i Patryka Pleskota. Wspomnianą problematykę zasygnalizował w swojej pracy dyplomowej Witold Bagieński, przedstawiając działania berlińskiej rezydentury wywiadu cywilnego Polski „ludowej” wobec kierownika ośrodka w Meppen⁴.

³ M. Stefaniak, *Działalność aparatu represji na zachodnim pograniczu Polski w latach 1945–1950*, Szczecin 2008, s. 125–126; W. Frazik, *Z dziejów łączności cywilnej Kraj – emigracja w latach 1944/1945–1948/1949*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 11 (1998), s. 5–48.

⁴ W. Bagieński, „Wywiad cywilny Polski Ludowej w latach 1945–1961”, mps pracy doktorskiej napisanej pod kierunkiem prof. T. Wolszy w Instytucie Historii PAN, Warszawa 2014, s. 479–484; W. Frazik, *Emisariusz Wolnej Polski. Biografia polityczna Wacława Felczaka (1916–1993)*, Kraków 2013, s. 225–342; J. Drużyńska, *Krok do wolności. Polskie ofiary żelaznej kurtyny*, Poznań 2013; *eadem*, *Ucieczki specjalnego znaczenia*, Poznań 2011; D. Stola, *Kraj bez wyjścia? Migracje z Polski 1949–1989*, Warszawa 2010; W. Modrakowski, *Ucieczki z PRL: ujęcie prawne*, Warszawa 1992; J. Mysiakowska-Muszyńska, *Zabiegi o legalizację Stronnictwa Narodowego w kraju w latach 1945–1947*, Warszawa 2011, s. 129–142; *eadem*, *Działalność Jana Kaima – przyczynek do badań nad dziejami łączności kraj–emigracja (1945–1948)*, w: *Narodowa Demokracja XIX–XXI wiek. Koncepcje – ludzie – działalność*, red. T. Sikorski, A. Wątor, Szczecin 2008, s. 815–832; W. Frazik, *Z dziejów łączności cywilnej...*, s. 6–47; J. Żaryn, *Stronnictwo Narodowe na emigracji (1945–1955). Zarys działalności*, w: *Warszawa nad Tamizą. Z dziejów polskiej emigracji politycznej po drugiej wojnie światowej*, red. A. Friszke, Warszawa 1994, s. 61–92; A. Kozicki, *op. cit.*, s. 585–161; M. Stefaniak, *op. cit.*, s. 130; P. Pleskot, *op. cit.*, s. 145–153; R. Ptasiński, „Zgodny zespół andersowców, ss-manów i przemytników...”. *Prasa lokalna wobec oskarżonych przed Wojskowym Sądem Rejonowym w Szczecinie 1946–1955*, w: *Prasa regionalna jako źródło do badań historycznych okresu XIX i XX wieku*, red. J. Nowosielska-Sobel, G. Strauchold, T. Ślepowroński, Wrocław 2011, s. 28–29; *idem*, *Walter*, „Pamięć i Przyszłość” 2010, nr 1, s. 52–55; A. Siwik, *Polskie uchodźstwo polityczne. Socjaliści na emigracji 1945–1990*, Kraków 2002; *eadem*, *Polska Partia Socjalistyczna na emigracji*

Podjęcie tematyki szczecińskiej siatki przerzutowej nie byłoby możliwe bez odniesienia się do sylwetek emigracyjnych kurierów przedstawionych w opracowaniach Jerzego Węgierskiego i Jana Żaryna. Część z nich opisana została również w słownikach: *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956* oraz *Lista strat działaczy obozu narodowego w latach 1939–1955*⁵.

W czerwcu 1947 r. Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Szczecinie wykrył grupę odpowiedzialną za nielegalny przerzut krewnych zdemobilizowanych żołnierzy PSZ przez zachodniopomorski odcinek polskiej linii granicznej. Stanowiła ona element zorganizowanej siatki przerzutowej działającej na zlecenie rotmistrza Antoniego Landowskiego⁶, który przed niemiecką agresją na Polskę we wrześniu 1939 r. służył w Oddziale II Sztabu Generalnego, a w strukturach PSZ na Zachodzie pełnił funkcję oficera informacyjnego w 3 Wielkopolskiej Brygadzie Pancerniej przemianowanej następnie na 14 BPanc. Po utworzeniu w 1945 r. filii „Biura Planowania” w Meppen⁷ został kierownikiem placówki i tworzył kanały umożliwiające emigracyjnym emisariuszom swobodne przekraczanie zachodniego odcinka polskiej linii granicznej w dowolnym kierunku. Powstałe grupy służyły do sprowadzania rodzin zdemobilizowanych żołnierzy PSZ⁸.

w latach 1945–1956, Kraków 1998; *Z dziejów Polski i emigracji (1939–1989)*, red. M. Szczerbiński, T. Wolsza, Gorzów Wielkopolski 2003.

⁵ W. Frazik, *Jan Kaim (1912–1949)*, w: *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956. Słownik biograficzny*, t. 1, Kraków–Warszawa–Wrocław 2002, s. 209–213; *idem*, *Halina Żurowska (1905–1949)*, w: *ibidem*, s. 570–575; *Lista strat działaczy obozu narodowego w latach 1939–1955. Słownik biograficzny*, wstęp J. Żaryn, red. W.J. Muszyński, J. Mysiakowska-Muszyńska, t. 1, Warszawa 2010; T. Swat, „...Przed Bogiem i historią...”. *Księga ofiar komunistycznego reżimu w Polsce lat 1944–1956. Mazowsze*, Warszawa 2003; J. Węgierski, *Oddziały leśne „Warta” obszaru lwowskiego Armii Krajowej na Rzeszowszczyźnie*, Kraków 1998; J. Żaryn, *„Taniec na linie, nad przepaścią”. Organizacja Polska na wychodźstwie i jej łączność z krajem w latach 1945–1955*, Warszawa 2011.

⁶ Rtm. **Antoni Landowski** (ur. 19 IV 1904 w Kościerzynie, woj. pomorskie), służbę w Wojsku Polskim rozpoczął w 1923 r., wstępując do Szkoły Podchorążych w Warszawie, po jej ukończeniu zakwalifikowany do Oficerskiej Szkoły Kawalerii w Grudziądzu. W sierpniu 1926 r. otrzymał stopień podporucznika i przydział na młodszego oficera szwadronu w 10 Pułku Strzelców Konnych, w 1928 r. awansował na porucznika; rok później skierowany na kurs łączności dla oficerów łączności pułków broni do Centrum Wyszkozenia Łączności w Zgierzu, po jego ukończeniu powrócił do macierzystej jednostki, otrzymując dowództwo w plutonie łączności. W 1939 r. przeniesiony do 1 Pułku Strzelców Konnych, podporządkowanego Mazowieckiej Brygadzie Kawalerii (dowodzonej przez płk. dypl. Jana Karcza), walczącej we wrześniu 1939 r. o granice II RP w składzie Warszawskiej Brygady Pancerno-Motorowej pod dowództwem płk. dypl. Stefana Roweckiego. W składzie 1 BK został przydzielony do sztabu, gdzie pełnił funkcję kwatermistrza brygady; Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie (dalej: CAW), Akta Personalne Antoniego Landowskiego (dalej: APAL), sygn. 3830, Życiorys Antoniego Landowskiego, Garwolin, 25 I 1934, k. 3–4.

⁷ „Biuro Planowania” – jeden z polskich ośrodków wywiadowczych działających po zakończeniu II wojny światowej na terenie Europy Zachodniej, z siedzibą w Brukseli, kierowany przez płk. dypl. Franciszka Demela; funkcjonowało w latach 1945–1949 w oparciu o oficerów polskiego wywiadu wojskowego; szerzej zob.: A. Kozicki, *op. cit.*, s. 240–242.

⁸ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, Biuro Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów

Dobór współpracowników determinowany był znajomością języka niemieckiego charakteryzującą mieszkańców przedwojennego pogranicza polsko-niemieckiego. Doskonale władał nim rtm. Landowski⁹. Umiejętność posługiwania się językiem polskim i niemieckim pozwalała na swobodne poruszanie się w obu kierunkach oraz nawiązywanie kontaktów umożliwiających tworzenie punktów zbiorczych dla nielegalnych emigrantów. Dodatkowym atutem ludności rodzimej przedwojennych terenów przygranicznych Polski i Niemiec było posiadanie krewnych na terytorium obu państw. Po zakończeniu II wojny światowej ludność swobodnie władająca obcym językiem wyjeżdżała z kraju. Kontakty rodzinne stanowiły główny motyw działania, na który powoływali się zatrzymani przewodnicy.

Podstawowym celem rtm. Landowskiego było pozyskanie do współpracy osób doskonale znających nadgraniczne realia, orientujących się w układzie geograficznym miasta i jego okolic. Taką umiejętność posiadali jedynie rodowici szczecinianie – osoby narodowości niemieckiej lub takiego pochodzenia oraz zawodowi przemytnicy. Wyszukiwanie osób zajmujących się przemytem było możliwe dzięki pochodzącym ze Szczecina Polakom, którzy wskazywali poszczególne jednostki jako godne zaufania. Członkowie ich rodzin udostępniali swoje mieszkania jako punkty kontaktowe bądź wyszukiwali osoby zainteresowane tego rodzaju działalnością. Fakt pozyskania przewodników wśród ludności pochodzenia niemieckiego został wykorzystany przez komunistyczną propagandę w trakcie procesów sądowych toczonych przeciwko członkom siatki przerzutowej¹⁰.

Pierwsze kontakty na terenie Szczecina rtm. Landowski nawiązał w 1946 r., oferując wytypowanym przez siebie ludziom wynagrodzenie pieniężne w zamian za nawiązanie kontaktu ze wskazanymi osobami i udzielanie wszechstronnej pomocy w ucieczce na Zachód. Pośredników w oczach krewnych zdemobilizowanych żołnierzy miały uwiarygodniać listy pisane własnoręcznie przez zainteresowanych, przekazywane im podczas pierwszego kontaktu¹¹.

Jednym z pierwszych współpracowników rtm. Landowskiego był Walenty Kokorzyński „Walter”. Władający biegle językiem niemieckim Polak przybył w okolice Szczecina w 1940 r., po czym rozpoczął pracę w fabryce benzyny syntetycznej w Policach. Po zakończeniu II wojny światowej zajmował się

(dalej: AIPN BU), sygn. 0236/54, Ośrodki dywersyjno-przerzutowe (wywiadowcze) działające na Kraj, Warszawa, 18 I 1949, k. 89–93; AIPN BU, sygn. 01299/38, Wyciąg z katalogu placówek wywiadowczych działających przeciwko Polsce (załącznik do instrukcji Nr 2/51), Warszawa, bd., k. 25–28; W. Bagiński, *op. cit.*, s. 479–484; *Lance do boju. Szkice historyczne z dziejów jazdy wielkopolskiej X wiek – 1945 r.*, red. B. Polak, Poznań 1986, s. 363.

⁹ CAW, APAL, sygn. 3830, Odpis listy kwalifikacyjnej Antoniego Landowskiego, Garwolin, 19 III 1934, k. 5.

¹⁰ R. Ptasiński, „Zgodny zespół andersowców...”, s. 28–29.

¹¹ Proponowana kwota wynosiła 70–80 dolarów za osobę dorosłą i 20–30 dolarów za dziecko; AIPN w Szczecinie (dalej: AIPN Sz), sygn. 187/122, Protokół przesłuchania podejrzanego Walentego Kokorzyńskiego ps. „Walter”, Szczecin, 15 V 1948, k. 153–156.

rybołówstwem. W połowie 1946 r., w trakcie jednego z połowów wydarzył się incydent, który wpłynął na jego przyszłość. Kokorzyński umożliwił przedostanie się na teren Polski dwóm łącznikom siatki wywiadowczej MSW rządu RP w Londynie – por. Stanisławowi Mierzwińskiemu „Michałowi” i Henrykowi Pawłowskiemu *vel* Orłowskiemu „Heńkowi” oraz kurierowi Zarządu Głównego Stronnictwa Narodowego Janowi Kaimowi „Wiktorowi”. Wkrótce po tym wydarzeniu otrzymał propozycję dokonywania przerzutów rodzin zdemobilizowanych żołnierzy PSZ¹².

„Walter” stworzył szlak, który służył zarówno jego współpracownikom, jak i innym osobom dokonującym przerzutów na zlecenie kierownika placówki wywiadowczej w Meppen. Schemat przeprowadzania rodzin żołnierzy 2 KP przez polsko-niemiecką linię graniczną wyglądał podobnie we wszystkich przypadkach. Przewodnicy będący członkami siatki byli zobowiązani skontaktować się ze wszystkimi osobami z listy, którą otrzymywali od oficerów informacyjnych rtm. Landowskiego. Po dotarciu pod wymienione adresy, przekazywali wskazanej osobie list żołnierza PSZ z prośbą o opuszczenie kraju, po czym zawiadamiali o miejscu i terminie spotkania w Szczecinie. Punktami zbiorczymi na terenie miasta były mieszkania m.in.: Ireny Bienias przy ul. Orłąt, Marii Sokołowskiej „Babci” na ul. Niecałej, Leontyny Mężyńskiej przy ul. Jasnej. Z tych miejsc o określonej porze przewodnicy przerzucali przemycane osoby do gromady Daluje¹³, usytuowanej tuż przy linii oddzielającej polską i niemiecką strefę okupacyjną. Następnie przeprowadzano je przez pas graniczny i kierowano do miejscowości Löknitz¹⁴, gdzie odbierał je Niemiec Willi Lipkowski. Szlak rtm. Landowskiego nie kończył się po przekroczeniu granicy polsko-niemieckiej. Z Löknitz do Berlina Zachodniego uciekinierzy udawali się pociągiem lub transportem samochodowym zorganizowanym przez Niemca Waldemara Koppego. Jego mieszkanie przy ul. Liertrasse¹⁵ stanowiło ostatni punkt zbiorczy przed Meppen, skąd kierowano

¹² AIPN Sz, sygn. 006/99, t. 1, Protokół przesłuchania Henryka Pawłowskiego *vel* Orłowskiego, Szczecin, 29 VII 1948, k. 130; *ibidem*, t. 2, Protokół przesłuchania Stefani Piątkiewicz, Szczecin, 14 II 1949, k. 268–269; W. Frazik, *Jan Kaim...*, s. 209–213; J. Mysiakowska-Muszyńska, *Działalność Jana Kaima...*, s. 815–832; *eadem*, *Stanisław Mierzwiński (1922–1949)*, w: *Lista strat działaczy...*, s. 212–213; *eadem*, *Zabiegi o legalizację...*, s. 129–142; R. Ptaszyński, *Walter...*, s. 52–55; T. Swat, *op. cit.*, s. 121–122; J. Węgiński, *op. cit.*, s. 30; J. Żaryn, „*Taniec na linie...*”, s. 43.

¹³ Obecnie: Dołuje. Nazwy Daluje lub Kościelec były nazwami powojennymi, występowały okresowo do momentu wprowadzenia oficjalnej nazwy; *Słownik współczesnych nazw geograficznych Pomorza Zachodniego z nazwami przejściowymi z lat 1945–1948*, red. T. Białycki, Szczecin 2002, s. 57.

¹⁴ Oryginalna pisownia: Lecknytz. AIPN Sz, sygn. 60/59, t. 3, Odpis postanowienia o zamknięciu śledztwa sporządzonego przez funkcjonariusza WUBP w Szczecinie por. Alfonsa Sitka, Szczecin, 4 X 1947, k. 166.

¹⁵ Pisownia jak w dokumencie. AIPN Sz, sygn. 006/30, t. 3, Odpis protokołu przesłuchania Edmunda Bredowa, Szczecin, 1 IV 1947, k. 11.

ich bezpośrednio do żołnierzy 2 KP zlecających przerzut. Opisana trasa obowiązywała w obie strony¹⁶.

Osoby organizujące siatkę przerzutową działały na wyznaczonych przez rtm. Landowskiego odcinkach. Jedną z nich był Niemiec Brunon Silasko *vel* Żelazko „Bronisław”, który po zakończeniu działań wojennych w 1945 r. trudnił się szmuglowaniem towarów przez polsko-niemiecką linię graniczną. Współpracował z Niemcami polskiego pochodzenia, którzy udostępniali mu swoje mieszkania w Berlinie jako punkty zbiorcze, np. mieszkający przy ul. Wilmersdorfstrasse Hans Szarakowski. Bronisław rozpoczął proces przerzutu rodzin żołnierzy 2 KP zanim poznał kierownika placówki w Meppen. Punktem zwrotnym w jego przemytniczej działalności była znajomość z mieszkanką Szczecina Janiną Harnaś zatrudnioną w Urzędzie Repatriacyjnym, a jednocześnie kurierką emigracyjną. Spotkał ją jesienią 1946 r., po czym rozpoczął nielegalny przewóz funduszy przeznaczonych na działalność konspiracyjną w kraju. Wkrótce Harnaś zleciła mu przerzut do kraju kuriera władz RP na uchodźstwie Bogdana Twardowskiego. Po powrocie do Berlina emigracyjny emisariusz skontaktował Żelazkę z rtm. Landowskim. Wówczas rozpoczął on współpracę z innymi oficerami polskiego ośrodka wywiadowczego w brytyjskiej strefie okupacyjnej Niemiec: chor. Mieczysławem Runowskim, mjr Woronowiczem, kpt. „Mietkiem”, od których otrzymał kolejne zlecenia¹⁷.

Punktem przerzutowym Żelazki w Berlinie było mieszkanie Alojzego Senka. Tam doszło do nawiązania kolejnego kontaktu z łącznikiem Witolda Pileckiego¹⁸, por. Stanisławem Kuczyńskim „Augustem” oraz Marianem Krugerem *vel* Jakubem Winterem. Proces organizacji całej siatki przyspieszyło zaangażowanie szczecińskich, którzy przeznaczali swoje mieszkania na punkty zbiorcze, tj. Józefa Szuby, Alfonsa Mackiewicza, Edmunda Lewandowskiego, Andrzeja Bekrychta „Tolka” i Władysława Kurka. Pierwszy przerzut z ich udziałem odbył się w styczniu 1947 r.

Wkrótce potem do siatki rtm. Landowskiego została wciągnięta Małgorzata Stummer *vel* Sztumer, Niemka polskiego pochodzenia, która działała na własną

¹⁶ AIPN Sz, sygn. 187/122, Protokół przesłuchania podejrzanego Bienias Ireny, Szczecin, 22 V 1938, k. 194–199; AIPN Sz, sygn. 60/59, t. 1, Protokół przesłuchania podejrzaney Leontyny Mężyńskiej, Szczecin, 3 VI 1947, k. 178–186; *ibidem*, t. 2, Protokół przesłuchania podejrzaney Marii Sokołowskiej, Szczecin, 13 VI 1947, k. 24–26; AIPN Sz, sygn. 008/806, Kwestionariusz osobowy pomocnika nielegalnej zorganizowanej grupy przemytniczo-przerzutowej, Szczecin, 18 IX 1974, k. 3–26.

¹⁷ Na obecnym etapie badań brak danych odnoszących się do wspomnianych oficerów. AIPN Sz, sygn. 006/30, t. 5, Streszczenie sprawy Bruno Silasko i Marian Kruger, Szczecin, 9 VII 1957, k. 5; *ibidem*, t. 12, Protokół przesłuchania Bronisława Żelazki, Szczecin, 7 VI 1946, k. 11–12; AIPN Sz, sygn. 187/334, Akt oskarżenia przeciwko Bruno Silasko sporządzony przez ppor. J. Bociana, Szczecin, 22 V 1952, k. 180–183.

¹⁸ Witold Pilecki po powrocie do kraju w 1945 r. rozpoczął organizowanie siatki wywiadowczej dla 2 KP. Jego emisariusze korzystali z kanałów tworzonych przez oficerów II Oddziału, stąd powiązania z szczecińską grupą. Na temat działalności rtm. szerzej zob.: W.J. Wysocki, *Rotmistrz Witold Pilecki (1901–1948)*, Warszawa 2008, s. 91–198.

rękę, bez pośrednictwa Żelazki czy Kokorzyńskiego. Przedostając się na teren Polski w lutym 1947 r., zwerbowała do współpracy mieszkającego w pasie nadgranicznym rolnika o nazwisku Rozen. Wciągnięty do współpracy Rozen zajmował się organizowaniem transportu dla wskazanych przez Sztumer osób. Niemka obierała ich z pasa granicznego, po czym przerzucała do swojego mieszkania w Berlinie. Należała do grona najbardziej zaufanych osób rtm. Landowskiego¹⁹.

Szczególną rolę w siatce przerzutowej oficera odegrał Polak niemieckiego pochodzenia Edmund Sieg *vel* Bredow „Baran”, który w grudniu 1946 r. wyemigrował do Niemiec. Tam, za pośrednictwem zdemobilizowanego żołnierza PSZ Tadeusza Kościńskiego nawiązał kontakt z rtm. Landowskim, który wprowadził go w konspiracyjne struktury siatki przerzutowej na terenie Szczecina.

Grupa „Barana” rozpoczęła proces przerzutów 15 kwietnia 1947 r., dołączając do Kokorzyńskiego i Żelazki. Wówczas Sieg wraz z wspomnianymi już Mackiewiczem, Szubą, Bekrychtem, Kurkiem oraz Janem Młynowskim i Henrykiem Kabatem po raz pierwszy przedostał się na obszar Polski. „Baran” przerzucił kurierów rządu RP na obczyźnie, a następnie udał się do punktu kontaktowego przy ul. Niecałej. Każdy z kurierów otrzymał adresy członków osób, do których musiał dotrzeć. Do zebrania emigrantów doszło 28 kwietnia, a dwa dni później znaleźli się na terenie Niemiec. Granicę przekroczyło wówczas 47 osób. Z dokumentów WUBP w Szczecinie wynika, że była to największa akcja dokonana przez siatkę żołnierzy PSZ. Jeden przewodnik był w stanie przeprowadzić przez granicę od pięciu do sześciu dorosłych osób. Przy tej liczbie uciekinierów w omawianym przerzucie udział wzięło co najmniej ośmiu przewodników. Swoją szlak przerzutowy „Baran” kończył w Löcknitz, dlatego po dostarczeniu emigrantów wrócił do Szczecina i tu został zatrzymany przez MO. Odesłany do Urzędu Repatriacyjnego, podał fałszywe dane personalne i od tego momentu posługiwał się nazwiskiem Bredow²⁰.

Kolejne zlecenie przekazane „Baranowi” przez Szubę dotyczyło przeprowadzenia przez granicę żony i małego dziecka działacza SN Michała Więckowskiego w nocy z 5 na 6 maja 1947 r. W okolicy miejscowości Löcknitz wszyscy przemytnicy zostali zatrzymani przez służbę niemiecką i osadzeni w areszcie za nielegalne przekroczenie granicy. Doskonale znający język Bredow podał się za Niemca, po czym został zwolniony tego samego dnia. Z kolei Więckowska i transportujący jej wózek Jan Kowalczyk zostali przekazani żołnierzom WOP, którzy skierowali ich

¹⁹ W 1947 r. została zatrzymana przez funkcjonariuszy WUBP w Szczecinie, w 1948 r. skazana przez WSR w Szczecinie na karę 15 lat pozbawienia wolności, w 1955 r. została zwolniona z więzienia; AIPN Sz, sygn. 187/104, Protokół przesłuchania Małgorzaty Sztumerowej, 26 VI 1947, k. 265–276.

²⁰ AIPN Sz, sygn. 60/59, t. 1, Protokół przesłuchania podejrzanego Jana Młynowskiego, 5 i 6 VI 1947, k. 63–67; *ibidem*, t. 3, Odpis postanowienia o zamknięciu śledztwa sporządzonego przez funkcjonariusza WUBP w Szczecinie por. Alfonsa Sitka, 4 X 1947, k. 166.

do VI Komisariatu MO w Gumieńcach, skąd współpracujący z rtm. Landowskim komendant Waclaw Majchrzak zwolnił ich do domów²¹.

Uwolniony przez niemiecką policję Bredow znów udał się do Szczecina. Do ponownego spotkania grupy doszło 16 maja w mieszkaniu Mężyńskiej. Tam miało miejsce kolejne zebranie nielegalnych emigrantów. W nocy z 16 na 17 maja 1947 r. 15-osobowa grupa została zatrzymana przez WOP na polsko-niemieckim pasie granicznym. Przed żołnierzami udało się uciec jedynie trzem członkom grupy, w tym „Mietkowi”. Przekazany do VI Komisariatu MO Bredow przekupił milicjanta Kazimierza Sokrzyckiego. Zmanipulowane przez funkcjonariuszy MO śledztwo doprowadziło do jego ponownego zwolnienia po wpłaceniu kaucji wyznaczonej przez sąd grodzki w Szczecinie. „Baran” wrócił do mieszkania przy ul. Jasnej, do którego trzy dni później przybył Kościński, który poinformował go o przygotowaniach do zmiany przebiegu szlaku przerzutowego i zorganizowaniu nowej trasy na terenie Dolnego Śląska²².

Na ślady działalności rtm. Landowskiego w Polsce natrafili funkcjonariusze Departamentu III MBP w Warszawie prowadzący sprawę rozpracowania oficera „Biura Planowania” por. Bolesław Niewiarowskiego „Leka”, który zajmował się organizowaniem dróg łączności w pasie nadgranicznym, w tym w Zachodniopomorskiem. Informację o istnieniu na terenie Szczecina grup przerzutowych przekazano do szczecińskiego WUBP. W połowie marca 1947 r. potwierdził je rezydent „Tarzan”²³. Sprawę rozpracowania siatki przerzutowej prowadził Wydział I (kontrwywiadowczy) WUBP w Szczecinie. Niespełna miesiąc później Departament III MBP w Warszawie rozpoczął serię zatrzymań w stolicy. Z perspektywy siatki działającej na zachodniopomorskim odcinku decydującym momentem było zatrzymanie przez funkcjonariuszy MBP wspomnianego Kuczyńskiego. Jego zeznania doprowadziły do członków szczecińskiego kanału. Pod koniec miesiąca doszło do pierwszych aresztowań członków siatki rtm. Landowskiego, wśród których znaleźli się głównie współpracownicy Żelazki: Nowak, Głuszko, Salomon Bleiberg i Jan Sidor. Miesiąc później, 26 maja 1947 r. funkcjonariusze WUBP w Szczecinie ujęli organizatorkę przerzutów przez Świnoujście Monikę Szefer „Irenę”. W trakcie śledztwa przekazała ona informacje umożliwiające dalsze rozpracowania. Kilka dni później do WUBP w Szczecinie przybyła grupa funkcjonariuszy Departamentu III

²¹ Brak bliższych danych. AIPN Sz, sygn. 006/99, t. 2, Akt oskarżenia sporządzony przez starszego referenta III Wydziału WUBP w Szczecinie ppor. Zdzisława Bojenko, 19 IV 1949, k. 154–155; AIPN Sz, sygn. 006/30, t. 11, Raport specjalny zastępcy szefa WUBP w Szczecinie mjr. Eliasza Kotona do dyrektora Departamentu I Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego płk. Adama Gajewskiego, Szczecin, 6 VI 1947, k. 307–314.

²² Przekazał mu sumę 10 000 zł. AIPN Sz, sygn. 60/59, t. 3, Odpis wyroku WSR w Szczecinie, Szczecin, bd., k. 219.

²³ Brak bliższych danych. AIPN Sz, sygn. 006/9, t. 2, Doniesienie „Tarzana”, Szczecin, 20 III 1947, k. 89; W. Bagieński, *op. cit.*, s. 479.

MBP pod kierownictwem kpt. Walentego Chmiela²⁴, prowadząca śledztwo przeciwko siatkom wywiadowczym organizowanym przez żołnierzy PSZ i doprowadziła do rozpracowania kanału.

W czerwcu 1947 r. doszło do serii aresztowań współpracowników rtm. Landowskiego. Na początku miesiąca funkcjonariusze WUBP w Szczecinie zatrzymali Bredowa z dwoma wspierającymi go milicjantami Zbigniewem Rusickim i Kazimierzem Mokrzyckim, a także komendantem posterunku MO Majchrzakiem. Na terenie sowieckiej strefy okupacyjnej Niemiec zatrzymana została narzeczona Nowaka Doris Berlinder, która w trakcie śledztwa ujawniła nazwiska współpracowników Żelazki korzystających z kanału przerzutowego w celach przemysłowych, m.in. Salomona Bleiberga byłego żołnierza ACz, Andrzeja Bekrychta agenta Wydziału III WUBP w Szczecinie, Mariana Zimmermana *vel* Gelbsa byłego funkcjonariusza MO i WUBP w Szczecinie, Michała Pelkę właściciela mieszkania służącego jako punkt zbiorczy oraz udzielającego pomocy emigrantom Eugeniusza Kuligowskiego. Śledztwo zamknięto 4 października 1947 r. aktem oskarżenia sporządzonym przez oficera WUBP w Szczecinie por. Alfonsa Sitka²⁵.

Rozprawa Bredowa i zatrzymanych członków siatki rtm. Landowskiego, łącznie 31 osób, rozpoczęła się 27 października 1947 r. przed WSR w Szczecinie. Przewodniczył jej ppłk. Filip Feld, a oskarżał prokurator mjr Tadeusz Juśkiewicz. Bredow, Mackiewicz, Lewandowski, Młynkowski, Mężyńska, Sokołowska, Kabat, Sztumero-wa, Głuszko, Dyrda, Krystyna i Stanisław Lupe zostali oskarżeni o popełnienie przestępstwa z art. 6 dekretu z 13 czerwca 1946 r. „O przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa” oraz art. 23 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 23 grudnia 1927 r. „O granicach państwa”. Pozostałym członków grupy zarzucono przemyt oraz nielegalne przekroczenia granicy²⁶.

5 listopada 1947 r. zapadł wyrok. Przewodniczący WSR w Szczecinie uznał, że Bredow działał w „interesie obcej organizacji” i skazał go na karę śmierci oraz

²⁴ AIPN Sz, sygn. 006/30, t. 11, Raport specjalny zastępcy szefa WUBP w Szczecinie mjr. Eliasza Kotona do dyrektora Departamentu I MBP w Warszawie płk. Adama Gajewskiego, Szczecin, 6 VI 1947, k. 309; *ibidem*, t. 1, Protokół przesłuchania podejrzanego Zygmunta Nowaka, Szczecin, 22 IX 1951, k. 186–195; *ibidem*, t. 12, Raport naczelnika Wydz. I WUBP w Szczecinie o wszczęciu opracowania obozów Meppen-Quackenbrück – ośrodków wywiadowczych na Polskę, Szczecin, 5 III 1951, k. 44–54.

²⁵ AIPN Sz, sygn. 006/9, t. 1, Protokół przesłuchania świadka Doris Berlinder, Szczecin, 5 X 1951, k. 96–97; AIPN Sz, sygn. 006/30, t. 3, Lista osób zatrzymanych w czasie realizacji w Szczecinie, Szczecin, bd., k. 204; *ibidem*, t. 11, Lista osób zatrzymanych w czasie realizacji w Szczecinie sporządzona przez zastępcę szefa WUBP w Szczecinie mjr. Eliasza Kotona, Szczecin, 6 VI 1947, k. 313; *ibidem*, t. 14, Wyrok WSR w Szczecinie, Szczecin, 15 III 1948, k. 19–59; AIPN Sz, sygn. 008/804, Kwestionariusz osobowy Doris Berlinder, Szczecin, 20 VIII 1974, k. 5; AIPN Sz, sygn. 187/107, Postanowienie o zamknięciu śledztwa, Szczecin, 4 X 1947, k. 110.

²⁶ R. Ptaszyński, *Sędziowie Wojskowego Sądu Rejonowego w Szczecinie i ich wyroki. Studia i materiały*, Szczecin 2008, s. 43–45.

utrata praw publicznych, honorowych i przepadek całego mienia na rzecz Skarbu Państwa. Na karę 15 lat pozbawienia wolności skazani zostali Mackiewicz, Głuszko i Sztumerowa. Z kolei Młynkowski i Nowak otrzymali 10 lat więzienia, Kabat 8, Lewandowski 6, a pozostali poniżej dwóch lat więzienia²⁷.

W procesie sądzeni byli również ludzie korzystający ze szlaku przerzutowego rtm. Landowskiego. Do takich należał Feliks Rochmiński *vel* Stefan Głębski, zdemobilizowany żołnierz PSZ, który przybył do Polski na początku 1947 r. w celu przerzucenia przez granicę swojej żony Julii. Ucieczkę małżeństwa udaremniło aresztowanie ich przez władze bezpieczeństwa. Powiązania Rochmińskiego z rtm. Landowskim i jego siatką ujawniono na podstawie sporządzonego w więzieniu grypsu skierowanego do gen. Stanisława Kopańskiego. Rochmiński skazany został na rok pozbawienia wolności²⁸.

Rozbicie grupy Kokorzyńskiego, Bredowa oraz Żelazki poważnie sparaliżowało działalność przerzutową ośrodka w Meppen, ale nie spowodowało jej całkowitej likwidacji. Pozostający na wolności organizatorzy grup podejmowali kolejne próby przerzutu polskich obywateli do angielskiej strefy okupacyjnej Niemiec, tym bardziej że funkcjonariuszom WUBP w Szczecinie nie udało się rozpracować większości współpracowników grupy Żelazki. Fakt pozostania na wolności części osób przyczynił się do założenia w czerwcu 1947 r. przez Wydział I i III WUBP w Szczecinie sprawy operacyjnego rozpracowania pod kryptonimem „Zdrajcy”. W zdemaskowaniu członków siatki rtm. Landowskiego, wyłączając rezydenta „Tarzana”, udział wzięli agenci: były działacz SN „Wojciech”, zastępca delegata rządu RP na obczyźnie z Okręgu Szczecińskiego Jan Ostaszewski oraz „As”, „Jurek” i „Krak”. Do wspomnianej sprawy funkcjonariusze WUBP w Łodzi dołączyli grupy nielegalnie przerzucające poza granice kraju osoby narodowości żydowskiej²⁹.

Pomimo zatrzymań członków siatki rtm. Landowskiego, Kokorzyński kontynuował działalność przerzutową. W okresie od lipca do sierpnia 1947 r. „Walter” wielokrotnie przeprowadzał przez linię graniczną kurierkę MSW rządu RP na uchodźstwie ppor. Helenę Żurowską „Barbarę”. We wrześniu, w berlińskim

²⁷ Wyrok poprzez rozstrzelanie wykonano 18 III 1948 r. Jego siostra Anna Dymek próbowała w 1988 r. dowiedzieć się, gdzie pochowano brata, jednak przewodniczący II Wydziału Karnego i sędzia Wojewódzkiego Sądu w Szczecinie mgr Zenon Rzepecki zapewnił ją, że miejsce jest nieznane. AIPN Sz, sygn. 187/108, Protokół wykonania kary śmierci, Szczecin, 18 III 1948, k. 232; AIPN Sz, sygn. 187/109, Prośba Anny Dymek do Prezesa Sądu Wojewódzkiego w Szczecinie, Szczecin, 21 II 1988, k. 276–284.

²⁸ AIPN Sz, sygn. 187/105, Protokół przesłuchania podejrzanego z Feliksa Rochmińskiego, Szczecin, 10 VI 1947, k. 319–323; AIPN Sz, sygn. 187/106, Protokół przesłuchania podejrzanej Julii Rochmińskiej, Szczecin, 10 VI 1947, k. 43–44.

²⁹ AIPN Sz, sygn. 006/30, t. 8, Meldunek do WUBP w Szczecinie, Szczecin, 1 VI 1947, k. 9; *ibidem*, t. 9, Meldunek do WUBP w Szczecinie, Szczecin, 26 XI 1947, k. 177; *ibidem*, t. 13, Analiza ośrodków przerzutowych i wywiadowczych na terenie woj. szczecińskiego, 11 V 1948, k. 332; J. Żaryn, *Stronictwo Narodowe...*, s. 87.

mieszkańcu Senka skontaktował się z współpracownikiem rtm. Landowskiego Janem Adamusem odpowiedzialnym za transport nielegalnych emigrantów. W kolejnym miesiącu przerzucił do Berlina Kazimierza, brata swojej współpracownicy Bienias. Ostatni raz przybył do Szczecina w połowie kwietnia 1948 r. w celu dokonania przerzutu Marcina Hankiewicza, który jednak nie przybył na umówione spotkanie³⁰.

Do zatrzymania Kokorzyńskiego przyczyniły się zeznania aresztowanego w listopadzie 1947 r. Mierzwińskiego, który jako punkt kontaktowy w Szczecinie wskazał miejsce zamieszkania Ireny Pichnor. Od początku 1948 r. jej mieszkanie było obserwowane przez funkcjonariuszy WUBP w Szczecinie. 22 kwietnia 1948 r. doszło do zatrzymania w nim „Waltera”. Następnego dnia aresztowano Bienias. Oboje przyznali się w śledztwie do zarzucanych im czynów. Rozprawa „Waltera” i Bienias rozpoczęła się 12 sierpnia 1948 r. przed WSR w Szczecinie. Przewodniczył jej kpt. Stanisław Wróblewski. W przeciwieństwie do Bredowa, Kokorzyńskiego oskarżono o próbę „zmiany przemocą ustroju państwa polskiego” oraz nakłanianie do tego przestępstwa³¹.

20 września kpt. Wróblewski uznał, że Kokorzyński współpracował z osobami próbującym „przeciążać ustrój państwa polskiego” poprzez udzielanie im pomocy w przerzucaniu członków SN oraz rodzin żołnierzy PSZ. W trakcie rozprawy ujawniono przesłuchania z 28 lipca Kaima, aresztowanego przez MBP w Warszawie, które dodatkowo obciążały oskarżonego. W procesie „Walter” skazany został na karę śmierci i przepadek całego mienia na rzecz Skarbu Państwa³². Z kolei Bienias jako współpracownica udzielająca pomocy rodzinom żołnierzy 2 KP otrzymała wyrok 5 lat pozbawienia wolności oraz utratę w tym okresie praw publicznych, obywatelskich i honorowych.

Aresztowanie i skazanie Kokorzyńskiego na karę śmierci nie zakończyło rozpracowywania siatki kierownika placówki w Meppen, tym bardziej że funkcjonariuszom WUBP w Szczecinie nie udało się ustalić tożsamości większości współpracowników „Waltera”. W lutym 1948 r. zatrzymano wszystkich obserwowanych członków grupy Kokorzyńskiego: Marianę Duczmałą, rodzeństwo Stefanię i Feliksa Piątkiewiczów, Marię Muller, Franciszka Rutkowskiego oraz Irenę i Józefa Pichnorów. Inwigilowano również środowisko zdemobilizowanych

³⁰ AIPN Sz, sygn. 006/99, t. 4, Protokół przesłuchania Jana Adamusa, Szczecin, 26 III 1948, k. 254–255; W. Frazik, *Halina Żurowska (1905–1949)*, w: *Konspiracja i opór społeczny...*, s. 570–575; T. Swat, *op. cit.*, s. 191–193.

³¹ AIPN Sz, sygn. 006/99, t. 3, Protokół przesłuchania Ireny Pichnor, Szczecin, 9 I 1948, k. 43–46; *ibidem*, WSR Sz, 187/122, Protokół rozprawy głównej WSR w Szczecinie, IX 1948, k. 316; W. Frazik, *Z dziejów łączności...*, s. 44.

³² NSW w Warszawie nie uwzględnił skargi rewizyjnej z 27 IX 1948 r. Karę poprzez rozstrzelanie wykonano 20 XI 1948 r.; AIPN Sz, sygn. 187/122, Protokół wykonania kary śmierci, Szczecin, 20 XI 1948, k. 343–345.

żołnierzy PSZ w Meppen za pośrednictwem repatriantów z Zachodu, np. kpt. Stanisława Tomaszewskiego³³.

Równoległe do aresztowań współpracowników Korzyńskiego w ramach rozpracowania „S-02”, w lutym 1948 r. przed WSR w Szczecinie toczyła się rozprawa przeciwko członkom siatki rtm. Landowskiego działającym z inicjatywy Erwina Kaldera *vel* Jana Długajczyka – żołnierza WP, który na skutek działań wojennych trafił do obozu jenieckiego w Kaiserslautern. Po zakończeniu II wojny światowej rozpoczął pracę w Berlinie. Kontakt z rtm. Landowskim nawiązał za pośrednictwem wspomnianego Senka, u którego pracował jako kierowca. Po raz pierwszy od zakończenia II wojny światowej dotarł do Polski we wrześniu 1947 r. pod fałszywym nazwiskiem jako Jan Długajczyk. Niespełna miesiąc później w okolicy Gumieniec przekroczył granicę polsko-niemiecką wraz z rodzinami oficerów PSZ na Zachodzie. W trakcie kolejnej próby przerzutu 25 października 1948 r. został zatrzymany przez WOP.

Wraz z Kalderem przed WSR w Szczecinie stanął wspomniany Adamus oraz Jadwiga Strawa i Helena Bienias, które 17 października 1947 r. zostały zatrzymane przez WOP podczas próby nielegalnego przekroczenia granicy polsko-niemieckiej. Spośród oskarżonych, skazanych na kilkuletnie kary pozbawienia wolności, jedynie Kalder otrzymał karę śmierci.

O rozbiciu siatki polskiego ośrodka wywiadowczego w Meppen przez funkcjonariuszy szczecińskiego WUBP Żelazko dowiedział się w czerwcu 1947 r. po przybyciu do Szczecina, po czym wraz z pozostającym na wolności Krugerem *vel* Winterem kontynuował działalność przemytniczą. Miesiąc później nawiązał kontakt z grupą Szloma Zylberwassera *vel* Mendla Kaca „Ignaca”, zajmującą się przerzutem przez polsko-niemiecką linię graniczną osób narodowości żydowskiej. W 1949 r. został zatrzymany na dolnośląskim odcinku granicznym. Nierozpoznany, pod fałszywym nazwiskiem Hans Peter, został skazany przez sąd okręgowy we Wrocławiu na rok pozbawienia wolności za nielegalne przekroczenie granicy. W marcu, pomimo rozbicia grupy przerzutowej osób narodowości żydowskiej, prawdziwa tożsamość Żelazka nie została ujawniona. Po wyjściu z wrocławskiego więzienia, w marcu 1951 r., wrócił do Berlina, gdzie za pośrednictwem Dawida Bergsteina ponownie nawiązał kontakt z żydowską organizacją przerzutową. Na początku czerwca dołączył do niego Nowak zbiegły z Ośrodka Pracy Więźniów w Jaroszewie. 6 czerwca 1951 r. obaj zostali zatrzymani na terenie NRD i 20 września przekazani władzom polskim. W czerwcu 1952 r. stanęli przed WSR w Szczecinie. Przewodniczący rozprawie sędzia mjr Tadeusz Nizielski uznał, że „wprawdzie ośrodek andersowski z Meppen trudnił się szpiegostwem, lecz

³³ AIPN Sz, sygn. 006/99, t. 5, Wyrok WSR w Szczecinie, Szczecin, 1 VIII 1949, k. 22–23; *ibidem*, t. 6, Protokół przesłuchania Walentego Kokorzyńskiego, Szczecin, 11 IX 1948, k. 52; AIPN Sz, sygn. 006/30, t. 13, Zeznanie kpt. Stanisława Tomaszewskiego, Szczecin, 23 V 1948, k. 341–342.

brak dowodów, by osk.[arżony] Silasko szpiegów dla tego ośrodka przerzucał [...] brak dowodów, by zleciodawcy Silaski odnośnie przerzutów obywateli narodowości żydowskiej byli z tą organizacją powiązani”³⁴. 27 czerwca Żelazkę skazano na 15 lat, a Nowaka na 12 lat pozbawienia wolności. W wyniku skarg rewizyjnych matki Żelazki Marianny oraz samego Nowaka 31 października 1952 r. NSW w Warszawie ponownie rozpatrzył sprawę przemytników. Przewodniczący rozprawy sędzia ppłk. Józef Dziwogo zmienił klasyfikację niektórych czynów na niekorzyść Żelazki i Nowaka, kierując sprawę do ponownego rozpatrzenia przed sądem pierwszej instancji z nakazem „uzupełnienia śledztwa”. Zakończono je 3 lutego 1953 r. aktem oskarżenia sporządzonym przez oficera śledczego WUBP w Szczecinie por. Janusza Bociana. 17 marca 1953 r. przed WSR w Szczecinie zapadł wyrok przeciwko Żelazce i Nowakowi. Sędzia ppłk Kazimierz Stojanowski uznał, że „Silasko dopuszczał się czynów przestępczych, a nadto że spełniał on rolę kierowniczą” i skazał Żelazkę na karę dożywotniego pozbawienia wolności, a Nowaka na 15 lat więzienia³⁵.

W funkcjonowaniu siatki rtm. Landowskiego można wyróżnić dwa okresy, spośród których podstawowe cezury czasowe stanowi czerwiec 1947 r. i kwiecień 1948 r. Pierwszy etap istnienia siatki to okres tworzenia jej struktur w oparciu o istniejące na terenie Szczecina grupy przemytnicze Nowaka, Głuszki i Żelazki. Pomimo krótkiego czasu ich funkcjonowania jest on najistotniejszy w działalności całej siatki, nie tylko ze względu na częstotliwość dokonywanych przerzutów, lecz również ze względu na szeroki zakres jej działania. Zatrzymanie w czerwcu 1947 r. Bredowa i kilkudziesięciu innych osób nie przyczyniło się do całkowitej likwidacji siatki, tym bardziej że funkcjonariuszom WUBP w Szczecinie nie udało się rozpracować większości współpracowników Kokorzyńskiego i Żelazki, a oni sami pozostali na wolności. Kokorzyński kontynuował działalność do kwietnia 1948 r., przerzucając kurierów MSW rządu RP na obczyźnie i polskich obywateli do angielskiej strefy okupacyjnej Niemiec. Aresztowanie „Waltera” zamknęło okres działalności siatki przerzutowej na odcinku zachodniopomorskim. Kokorzyński, podobnie jak Bredow, był przewodnikiem działającym na zlecenie polskich oficerów informacyjnych II Oddziału Sztabu Głównego PSZ. W dokumentach WUBP w Szczecinie dotyczących „Waltera” i „Barana” nie pojawiają się informacje o czerpaniu dodatkowych korzyści z przemytnictwa przy okazji dokonywania przerzutów, co było nagminne w przypadku grupy Żelazki. Wspomniani przewodnicy ponieśli za swoją działalność najwyższą karę. Argument o finansowych motywach ich współpracy z rtm. Landowskim nie umniejsza roli, jaką odegrali

³⁴ AIPN Sz, sygn. 187/334, Uzasadnienie wyroku WSR w Szczecinie, Szczecin, 27 VI 1952, k. 248.

³⁵ AIPN Sz, sygn. 006/30, t. 1, Wyrok WSR w Szczecinie, Szczecin, 27 VI 1952, k. 236–246; *ibidem*, t. 2, Wyrok WSR w Szczecinie, Szczecin, 24 XI 1949, k. 236–237; *ibidem*, t. 6, Odpis wyroku WSR w Szczecinie, Szczecin, 22 IV 1953, k. 177–183; *ibidem*, t. 12, Plan śledztwa przeciwko Brunonowi Silasce, Szczecin, bd., k. 93–94.

w przeprowadzaniu kurierów rządu RP na uchodźstwie przez polsko-niemiecką linię graniczną.

Najbardziej dyskusyjną grupę w siatce rtm. Landowskiego stworzył Żelazko, który werbując do współpracy Jana Nowaka i Józefa Głuszkę, udostępnił kanał przerzutowy osobom zajmującym się przemytnictwem. Postawę Nowaka i Głuszki doskonale ilustruje konflikt z Żelazkiem na tle finansowym, który doprowadził do ich wyłączenia z działalności grupy i funkcjonowania przez krótki okres czasu na własną rękę. Obaj pozostawali również w kontakcie z tajną organizacją zajmującą się nielegalnym przerzutem osób narodowości żydowskiej o kryptonimie „Bricha”³⁶, z którą utrzymywali bliskie związki handlowe. Na obecnym etapie badań nie można jednak mówić o ścisłym współdziałaniu „Brichy” z siatką rtm. Landowskiego. Grupa Żelazki rozpoczęła proces nielegalnych przerzutów osób narodowości żydowskiej w lipcu 1947 r., po rozbięciu grupy Bredowa³⁷.

W trakcie procesów sądowych toczonych przeciwko członkom siatki rtm. Landowskiego komunistyczny aparat represji próbował umniejszyć jej rolę, manipulując informacją o narodowości organizatorów nielegalnych emigracji. Zdecydowana większość z nich, zwłaszcza związana z Kokorzyńskim i Bredowem (m.in. Adamus, rodzeństwo Piątkiewiczów i Pichnorów, Marian Duczmała, Halina Żurowska), rekrutowała się spośród ludności polskiej, ewentualnie powołującej się na takie korzenie (Stummerowa, Kruger *vel* Winter). Komunistyczna propaganda w sposób szczególny wykorzystwała dla skompromitowania działalności polskiego ośrodka wywiadowczego w Meppen kwestię przynależności Bredowa do SS w okresie II wojny światowej³⁸. Pochodzący z okolic Bydgoszczy Sieg pod koniec 1943 r. został zmuszony przez okupanta do podpisania niemieckiej listy narodowościowej, po czym na początku 1944 r. został przymusowo wcielony do Wehrmachtu, skąd skierowano go do 9 Dywizji SS Hohenstaufen. Po jej rozformowaniu jesienią 1944 r. powrócił na tereny Polski. Niespełna siedmioletniej służby „Barana” w SS w sytuacji, gdy niemieckie formacje były rozbijane przez jednostki alianckie na wszystkich frontach, nie należy traktować jak kolaboracji³⁹. Na jego korzyść

³⁶ Szerzej zob.: A. Aleksy, *Dokąd dalej? Ruch syjonistyczny w Polsce (1944–1950)*, Warszawa 2002; I. Cukierman „Antek”, *Nadmiar pamięci (siedem owych lat). Wspomnienia 1939–1946*, Warszawa 2002, s. 415–431; M. Stefaniak, *Nielegalna emigracja Żydów z Pomorza Zachodniego w latach 1945–1948*, w: *Żydzi i ich sąsiedzi na Pomorzu Zachodnim w XIX i XX wieku*, red. M. Jaroszewicz, W. Stępiński, Warszawa 2007, s. 365–375.

³⁷ AIPN Sz, sygn. 187/333, Protokół przesłuchania podejrzanego Bruna Silasko, Szczecin, 17 I 1952, k. 253–257; AIPN Sz, sygn. 006/30, t. 2, Akt oskarżenia przeciwko Zylberwasserowi Szlomie *vel* Kacowi Mendlowi ps. „Ignac” sporządzony przez oficera śledczego WUBP w Szczecinie, podpis nieczytelny, Szczecin, 26 VIII 1949, k. 417–421; *ibidem*, t. 7, Protokół przesłuchania Maksa Mitelmana, Szczecin, 11 VII 1949, k. 199–202.

³⁸ R. Ptaszyński, „Zgodny zespół andersowców...”, s. 28–29.

³⁹ Na temat stosunku Polaków do służby w niemieckich formacjach wojskowych szerzej zob. m.in.: B. Doborski, *Byłem żołnierzem Wehrmachtu*, Londyn 2002; A. Dziurok, *Za mało niemieccy, za*

przemawia również fakt, iż został uniewinniony od zarzutu zdrady przez sąd w Bydgoszczy, przed którym stanął po zakończeniu II wojny światowej.

Precyzyjne określenie liczby osób przeprowadzonych przez przewodników polskiej placówki wywiadowczej w Meppen jest niemożliwe ze względu na konspiracyjną formę jej działalności. Z ustaleń funkcjonariuszy WUBP w Szczecinie wynika, że do 1947 r. grupy korzystające ze szczecińskiego kanału na zlecenie rtm. Landowskiego zorganizowały ucieczkę z kraju co najmniej 640 osób związanych z emigracją londyńską⁴⁰.

Jednym z najważniejszych zadań siatki koordynowanej przez polski ośrodek wywiadowczy w Meppen była organizacja kanałów umożliwiających przekraczanie granicy osobom związanym z emigracją polityczną (komendantowi głównemu Narodowego Zjednoczenia Wojskowego płk. Władysławowi Owocowi „Pawłowi” i żonie ministra Władysława Falkowskiego) oraz kurierom rządu RP w Londynie. Spośród tych ostatnich najistotniejsza rola przypadła Kaimowi, bowiem jego powiązania z przedstawicielami organizacji niepodległościowych w kraju i na emigracji pozwoliły funkcjonariuszom komunistycznego aparatu represji postawić twórcom szczecińskich kanałów przerzutowych zarzut szpiegostwa i działalności na rzecz „obcego wywiadu”. Wrażenie szeroko zakrojonej akcji wywiadowczej rządu RP na uchodźstwie potęgowało pojawienie się na terenie kraju kolejnych łączników: Mierzwińskiego, Kuczyńskiego i Edwarda Sojki.

Po zatrzymaniu w połowie 1947 r. Kaima i Mierzwińskiego szczeciński aparat represji rozpoczął likwidację siatki. Jej rozbitcie uznano za jeden z jego największych sukcesów. Likwidacja w połowie 1947 r. przez funkcjonariuszy WUBP w Szczecinie zachodniopomorskiej siatki przerzutowej miała bezpośredni związek z rozpracowaniem ośrodka „Biura Planowania” przez funkcjonariuszy MBP. Przemytliczo-przerzutowa działalność grupy Żelazki była całkowicie kontrolowana przez funkcjonariuszy WUBP dzięki umieszczonej w niej agenturze (Leopold Ostafi, Bekrycht) i tolerowana do momentu jej likwidacji w 1953 r.⁴¹

mało polscy, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 9 (2001), s. 34–42; A. Lysko, *Losy Górnoślążaków przymusowo wcielonych do Wehrmachtu*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 6–7 (2004), s. 64–79; R. Kaczmarek, *Polacy w Wehrmachcie*, Kraków 2014.

⁴⁰ Wskazana liczba oszacowana została na podstawie zeznań podejrzanych. W trakcie przesłuchania Bredow wymieniał liczbę 160 osób, które przerzucił do sowieckiej strefy okupacyjnej Niemiec. W przypadku Nowaka było to co najmniej 90 osób. AIPN Sz, sygn. 60/59, t. 1, Odpis protokołu przesłuchania podejrzanego Edmunda Siega *vel* Bredowa ps. „Baran”, Szczecin, 16 VI 1948, k. 8–12.

⁴¹ W. Frazik, *Z dziejów łączności...*, s. 33; *idem*, *Emisariusz Wolnej Polski...*, s. 319–322.

With the Thought of Returning Home. Illegal Transfer of People for Soldiers of the Polish Armed Forces and Polish Government-in-Exile by Horse Captain Antoni Landowski (Abstract)

The article analyses the process of illegal political emigration through the Western Pomeranian frontier after the end of the Second World War. Because of the dangers awaiting them in their country a number of soldiers of the Polish Armed Forces in the West decided to stay abroad rather than return to the country and wanted their families to join them. This had to be made in an illegal way, through the transfer channels opened by the officers of the Second Polish Corps to illegally transfer messengers of the Polish Government-in-Exile and people associated with the Polish political emigration. In her article the author focuses on the Western Pomeranian sector of the network organized by Horse Captain Antoni Landowski, the head of the "Planning Bureau" of the Polish Intelligence Centre at Meppen, which coordinated activities of various transferring channels through the western frontiers. It was their organizers that in 1947 and 1948 paid for it with their lives, while other members of the network were imprisoned for several or more years. The scale of this people's transfer was illustrated by the fact that the officers of the Voivode Office of Public Security in Szczecin recognized the liquidation of the network as one of their biggest successes.

Bibliografia

- Artymowski S., *Repatriacja żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych z Europy Zachodniej do Polski w latach 1945–1948*, Poznań 2012.
- Dziurok A., *Za mało niemieccy, za mało polscy*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 9 (2001), s. 34–41.
- Frazik W., *Z dziejów łączności cywilnej Kraj – emigracja w latach 1944/1945–1948/1949*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 11 (1998), s. 5–48.
- Friszke A., *Życie polityczne emigracji*, Warszawa 1999.
- Hrybowski Y., *Losy żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie po powrocie na Białoruś*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2003, nr 2, s. 107–120.
- Lista strat działaczy obozu narodowego w latach 1939–1955. Słownik biograficzny*, wstęp J. Żaryn, red. W.J. Muszyński, J. Mysiakowska-Muszyńska, t. 1, Warszawa 2010.
- Lysko A., *Losy Górnoślązaków przymusowo wcielonych do Wehrmachtu*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 6–7 (2004), s. 64–79.
- Marcinkiewicz-Kaczmarczyk A., *Repatriacja żołnierzy PSZ na Zachodzie w rozmowach TRJN z władzami brytyjskimi (1945–1949). Wybór dokumentów*, Warszawa 2013.
- Modrakowski W., *Ucieczki z PRL: ujęcie prawne*, Warszawa 1992.
- Mysiakowska-Muszyńska J., *Działalność Jana Kaima – przyczynek do badań nad dziejami łączności kraj-emigracja (1945–1948)*, w: *Narodowa Demokracja XIX–XXI wiek. Koncepcje – ludzie – działalność*, red. T. Sikorski, A. Wątor, Szczecin 2008, s. 815–832.
- Pleskot P., *Szpiedzy na emigracji. „Szpiegowska” działalność polskiej emigracji w oczach kontrwywiadu MBP (1945–1954)*, w: *Tajny oręż czy ofiary zimnej wojny? Emigracje polityczne z Europy Środkowej i Wschodniej*, red. S. Łukasiewicz, Lublin 2010, s. 150–151.
- Ptaszyński R., *„Zgodny zespół andersowców, ss-manów i przemytników...”. Prasa lokalna wobec oskarżonych przed Wojskowym Sądem Rejonowym w Szczecinie 1946–1955*, w: *Prasa regionalna jako źródło do badań historycznych okresu XIX i XX wieku*, red. J. Nowosielska-Sobel, G. Strauchold, T. Ślepowroński, Wrocław 2011, s. 28–29.
- Ptaszyński R., *Walter*, „Pamięć i Przyszłość” 2010, nr 1, s. 52–55.

- Radomski J.A., *Demobilizacja PSZ na Zachodzie w latach 1945–1951*, Kraków 2009.
- Siwik A., *Polska Partia Socjalistyczna na emigracji w latach 1945–1956*, Kraków 1998.
- Siwik A., *Polskie uchodźstwo polityczne. Socjaliści na emigracji 1945–1990*, Kraków 2002.
- Stefaniak M., *Działalność aparatu represji na zachodnim pograniczu Polski w latach 1945–1950*, Szczecin 2008.
- Stefaniak M., *Nielegalna emigracja Żydów z Pomorza Zachodniego w latach 1945–1948*, w: *Żydzi i ich sąsiedzi na Pomorzu Zachodnim w XIX i XX wieku*, red. M. Jaroszewicz, W. Stępiński, Warszawa 2007.
- Stola D., *Kraj bez wyjścia? Migracje z Polski 1949–1989*, Warszawa 2010.
- Sword K., „*Ich przyszłość nie będzie pomyślna*”. *Stanowisko władz brytyjskich w sprawie „opornych” w PSZ na Zachodzie, 1946–1949*, „*Dzieje Najnowsze*” 1991, nr 2, s. 29–47.
- Wróbel J., *Działania Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego przeciwko repatriantom z Zachodu w latach 1945–1953*, w: *Aparat bezpieczeństwa wobec emigracji politycznej i Polonii*, red. R. Terlecki, Warszawa 2005, s. 185–240.
- Wróbel J., *Na rozdrożu historii. Repatriacja obywateli polskich z Zachodu w latach 1945–1949*, Łódź 2009.
- Z dziejów Polski i emigracji (1939–1989)*, red. M. Szczerbiński, T. Wolsza, Gorzów Wielkopolski 2003.
- Żaryn J., *Stronnictwo Narodowe na emigracji (1945–1955). Zarys działalności*, w: *Warszawa nad Tamizą. Z dziejów polskiej emigracji politycznej po drugiej wojnie światowej*, red. A. Friszke, Warszawa 1994, s. 61–92.
- Żaryn J., „*Taniec na linie, nad przepaścią*”. *Organizacja Polska na wychodźstwie i jej łączność z krajem w latach 1945–1955*, Warszawa 2011.

Milena Bykowska, doktorantka w Instytucie Historii PAN w Warszawie, członek Koła Polskiego Towarzystwa Historycznego w Bełchatowie i Klubu Historycznego im. gen. Stefana Roweckiego „Grota” w Piotrkowie Tryb., a także zespołu Polskiej Bazy Genetycznej Ofiar Totalitaryzmów powołanej przez Pomorski Uniwersytet Medyczny w Szczecinie oraz IPN w celu identyfikacji ofiar m.in. terroru komunistycznego zamordowanych w latach 1944–1956. Jej zainteresowania badawcze dotyczą dziejów najnowszych Polski, w tym II konspiracji niepodległościowej i losów jej żołnierzy w komunistycznej Polsce oraz antykomunistycznej działalności młodzieżowej w Polsce do 1956 r.

Kontakt: eminow@onet.eu